

ривожлантеришининг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси.
<http://strategy.gov.uz>. 7 б.

А. Данияр, ғылыми жетекшісі М.С. Досманбетова
Халықаралық Бизнес Университеті
Алматы, Қазақстан
aidaniyar@inbox.ru

БАҒАЛАУ КОМПАНИЯЛАРЫНЫҢ ҚЫЗМЕТІНДЕ ЕСЕП, АУДИТ ЖӘНЕ ТАЛДАУ ЖҮРГІЗУ

Аннотация. Нарықтық қатынастар жағдайында кез келген компанияның табыстылығының өте маңызды өлшемі бухгалтерлік есеп пен аудитті дұрыс жүргізу болып табылады. Бағалау қызметі ондаған жыл бұрын пайда болды және жыл сайын бұл сала бухгалтерлік есеп, аудит және талдау жүргізудің дұрыс тәсілімен бірге дамып, жаңа деңгейге шығады. Бұл мақалада бағалау компанияларының қызметі мен бухгалтерлік есепке алу арасындағы байланыс қарастырылады, олардың бір-бірімен өзара іс-қимылының ерекшеліктері көрсетіледі және бағалау қызметі мен есепке алудың және аудиттің тиімді шарттары болжанады.

Түйін сөздер: бағалау қызметі, нарықтық қатынастар, бағалау объектісінің құны, мүлік, жылжымайтын мүлік, бухгалтерлік есеп және аудит.

А. Данияр, научный руководитель М.С. Досманбетова
Университет международного бизнеса
Алматы, Казахстан
aidaniyar@inbox.ru

ВЕДЕНИЕ УЧЕТА, АУДИТА И АНАЛИЗА В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ОЦЕНОЧНЫХ КОМПАНИЙ

Аннотация. В условиях рыночных отношений очень важным критерием успешности любой компании является правильное ведение бухгалтерского учета и аудита. Оценочная деятельность появилась десятки лет назад и с каждым годом эта сфера развивается и выходит на новый уровень вместе с правильным подходом ведения бухгалтерского учета, аудита и анализа. В данной статье рассматривается связь между деятельностью оценочных компаний и бухгалтерским учетом, указываются особенности их взаимодействия друг с другом и прогнозируются дальнейшие эффективные условия оценочной деятельностью и учетом и аудитом.

Ключевые слова: оценочная деятельность, рыночные отношения, стоимость объекта оценки, имущество, недвижимость, бухгалтерский учет и аудит.

Жоспарлы экономикадан нарықтық экономикаға көшу процесінде өмір сүрудің барлық салаларында - саяси, экономикалық және тіпті әлеуметтік салаларда жүйелі өзгерістер болып жатыр. Бағалау қызметі да маңызды мәнге ие болды, өйткені оның дамуы экономиканы реформалау процесінің құрамдас бөлігі болып табылады. Бағалау қызметі бағалаушы іске асыратын кәсіби құндық бағалау процесін және қолданбалы экономикалық ғылымды (және тиісінше ғылыми пәндерді) өзінің әдіснамасымен, терминологиясымен, зерттеу принциптерімен және бағалаушының

белгілі бір нақты бағалау объектісінің құнына қатысты кәсіби пікірін білдіретін "бағалау" көп қырлы ұғымының аспектілерінің бірі болып табылады [1, 16-19 бб].

XX ғасырдың 90-жылдарының ортасынан бастап тәуелсіз бағалау шаруашылық өмірдің құбылысына айналды. Тәуелсіз бағалауға қажеттілік қоғамның жарғылық капиталына ақшалай емес салымның құнын және ол қоғамнан шыққан немесе мұраға қалдырылған кезде қатысушы үлесінің мөлшерін айқындау үшін тәуелсіз тұлғаның объективті білікті пікіріне жүгіну арқылы мүліктік қатынастарға қатысушылардың субъективті қайшылықтарын шешу және жою, акционерлік қоғам оларды сатып алған, қоғам ірі мәміле жасаған кезде акциялардың нарықтық құнын белгілеу, ипотека мәні құнының шамасы туралы дау туындаған жағдайда ипотекалық кредит беру кезінде, сондай-ақ мемлекеттік және муниципалдық меншік объектілерін жекешелендіру, сенімгерлік басқаруға беру не жалға беру мақсатында, объектілерді кепіл заты ретінде пайдалану кезінде олардың құнын айқындау, атқарушылық іс жүргізу тәртібімен сату үшін мүліктің нарықтық құнын айқындау.

Өркениетті әлемде бағалау бұқаралық мамандық болып саналмайды, ал элитарлық деп саналады, өйткені бағалаушылардың қызметтеріне негізінен қарапайым азаматтар емес, нарық кәсіпқойлары, яғни жылжымайтын мүлікпен жұмыс істейтін брокерлер, банк қызметкерлері, сақтандыру агенттері және т.б. келеді, сондықтан нарықтық экономикасы дамыған бірқатар елдерде бағалау қызметі тікелей мемлекетпен реттелмейді. Алайда, Италия, Испания, Жапония сияқты кейбір елдерде мемлекет лицензиялауды енгізу арқылы бағалау қызметін регламенттейді. Бұл АҚШ-қа да қатысты, онда бірнеше жыл бұрын жылжымайтын мүлік бағалаушыларын лицензиялау енгізілген [2, 288 б].

Осылайша, соңғы жылдары бағалау заманауи экономиканың жұмыс істеуінің көптеген салаларында - макроэкономикалық жалпы мемлекеттік ауқымдардан бастап жеке алынған қаланы, кәсіпорынды басқаруға дейін маңызды рөл атқара бастады деп айтуға болады. Тұтастай алғанда, бірқатар жағдайларда заң міндетті түрде бағалау жүргізуді талап етеді - мемлекеттік және муниципалдық мүлікпен жасалған мәмілелер, бағалы қағаздармен, жылжымайтын мүлікпен жасалатын операциялар, мұрагерлік, мүліктік зиян келтіру және т. б. кезінде. Алайда, Қазақстандағы бағалау институтының салыстырмалы жаңалығынан басқа, қазіргі уақытта оның тиімді жұмыс істеу жолында қызметтің осы саласындағы есепке алудың, аудиттің және талдаудың сапалы әдістемелеріне байланысты проблемалар туындайды [3, 75-76 бб].

Бағалау қызметі мен есепке алу арасындағы байланысты түсіну алдында оның мәнін түсіну өте маңызды. Бағалау қызметі деп бағалаушылар жүзеге асыратын, бағалау объектілеріне қатысты белгілі бір күнге нарықтық немесе өзге құнды белгілеуге бағытталған кәсіпкерлік қызмет түсініледі. Бағалау қызметінің мақсаты-бағалау объектісінің нарықтық немесе өзге құнын анықтау. Бағалау қызметінің негізгі қағидаттары объективтілік пен нақтылық болып табылады. Бағалаушылар, тапсырыс берушілер және үшінші тұлға бағалау қызметінің субъектілері болып табылады.

Бағалау объектілеріне:

- жекелеген материалдық объектілер (заттар) оның ішінде иесіз, иесіз қалған мүлік;
- адамның мүлкін құрайтын заттардың жиынтығы, оның ішінде белгілі бір түрдегі мүлік (жылжымалы немесе жылжымайтын мүлік);
- меншік құқығы және мүлікке өзге де заттық құқықтар;
- мүлік құрамынан жеке заттар;
- міндеттемені талап ету құқығы (борыштар);
- жұмыстар, қызметтер, Ақпарат;
- зияткерлік меншік құқығының объектілері;

- азаматтық құқықтардың басқа да объектілері [4, 645-660 бб].

Бағалау тәсілдері мен әдістері жылжымайтын және жылжымалы мүлікті, бизнес пен қаржылық мүдделерді қоса алғанда, бағаланатын объектілердің барлық түрлері үшін іс жүзінде ортақ болып табылады. Бағалау теориясында жылжымайтын мүлікті бағалауға үш негізгі тәсіл - сатуды салыстыру тәсілі (нарықтық тәсіл), табыс және шығын тәсілдері бар. Әр түрлі елдерде бағалауға жалпыға танылған тәсілдерді әртүрлі қолданады, бағалау әдістері де айтарлықтай ерекшеленеді.

Мысалы, Ұлыбританияда бағалаудың бес әдісі қолданылады: инвестициялық, салыстыру әдісі, пайда әдісі, қалдық әдісі және мердігер әдісі. АҚШ - та үш бағалау әдісі бар-табысты, шығынды (мүліктік) және сатуды салыстырмалы (нарықтық) талдау әдісі. Бағалаушы бағалау стандарттарына сәйкес үшінші әдісті қолданудың мүмкін еместігін негіздеп, бағалау үшін не барлық үш әдісті не екі әдісті қолдануға тиіс. Бұл постулаттар өтпелі экономика елдеріндегі, соның ішінде Қазақстанда бағалаушыларға жақсы танымал, бұл посткеңестік кеңістіктегі бағалау қызметінің қалыптасуы мен дамуына бағалау саласындағы американдық мамандардың күмәнсіз әсерін көрсетеді [5].

Бағалау қызметінің әдіснамасы құқық қолдану тәжірибесін, экономикалық теорияға қол жеткізуді, қолданбалы экономикалық талдаудың озық тәжірибесін жинақтайды және осыған байланысты бағалаушылар үшін де, Қазақстандағы басқару шешімдерінің мәдениетін арттыру үшін де маңызды мәнге ие. Бағалаудың әдіснамалық базасын дамыту үшін бағалаушылардың өзін-өзі реттейтін ұйымдарын, білім беру және ғылыми мекемелерді, сондай-ақ бағалау қызметтерін тұтынушыларды тарту қажет. Өзін-өзі реттеуші ұйымдардың бағалаушыларды әдістемелік ұсынымдарды әзірлеудің бірыңғай жоспарын келісу орынды. Келесі қадам жаңа оқулықтар мен бағалау бойынша оқу-әдістемелік құралдарды дайындау кезінде халықаралық стандарттардың өзгерістерін есепке алу болып табылады. Сондай-ақ өзін-өзі реттейтін ұйымдар бағалау қызметінің әртүрлі бағыттары бойынша ұсынылған оқулықтар мен оқу құралдарының тізбесін қалыптастырған жөн. Бұдан басқа, бағалау қызметін дамыту үшін бағалау қызметінде таңдап алынған ғылыми зерттеулерді қаржыландыру тетігін әзірлеу, сондай-ақ әдістемелік ұсынымдар әзірлеу және бағалау нарығының дамуына қарай бағалау қызметінің субъектілері қолдануға міндетті бағалау стандарттарына толықтырулар енгізуді қамтамасыз ету қажет.

Белгілі болғандай, түрлі қызмет салаларында бірқатар аралас мамандықтар бар, олардың өкілдері бір-біріне кәсіби көмек көрсетуге жиі жүгінеді. Осындай мамандықтар өкілдерінің бірі-есепші және бағалаушы. Және бухгалтерлік есеп мақсаттары үшін бағалау жүргізетін маман. Өз кезегінде, кез келген бағалау компаниясы өз бизнесін жүргізу үшін бухгалтерлердің көмегінсіз бола алмайды. Сондықтан бұл қызмет салаларын аралас және екіжақты тұрақты ынтымақтастықты қажет ететін деп санауға болады [6, 272 б].

Бастапқы құн өз логикасы бойынша жоғарыда көрсетілген бағаны анықтауға өте жақын. Ол бухгалтерлік есепте тіркелген және оны сатып алған күнгі негізгі құралдың бағасына сәйкес келеді. Яғни, бастапқы құн-уақыт өте келе өзгермейтін тұрақты тарихи факт. Және активті сатып алғаннан кейін көп уақыт өткен сайын, осы шама неғұрлым аз практикалық мәнге ие. Кем дегенде, бұл екі себеп деп атауға болады: мүліктің тозуы және гривнаның инфляциялық немесе бағамдық құнсыздануы. Қалдық немесе оны әлі де атайды, баланстық құны. Бастапқы құны мен амортизация шамасы арасындағы айырмашылық ретінде есептеледі. Бұл механизм салық есебін жүргізу үшін ғана құрылған.

Сондықтан көп жағдайларда қалдық құны бастапқы құнынан гөрі мүліктің нақты бағасымен одан да аз байланысты. Кәсіпорын балансында сапалы қымбат

негізгі құралдар жиі ескеріледі. Мысалы, қалдық құны бұрыннан нөлге тең жабдық немесе жылжымайтын мүлік. Бұл ретте осы активтер жоғары құндылыққа ие және кірісті генерациялауды жалғастырады. Жоғарыда сипатталған екі құн активтің бүгінгі күнгі ықтимал бағасы туралы түсінік бермейтіні анық. Сондықтан кәсіпорындардың бухгалтерлері бағалау компаниясына мүліктің нарықтық құнын анықтау туралы өтініш жасайды. Бірқатар нормативтік құжаттарда құнның бұл түрі "әділ" немесе "жарамды" деп аталады. Бірақ шын мәнінде ол нарықтық жағдайдан еш айырмашылығы жоқ. Нарықтық құн бағалау күніне негізгі құрал қандай ақша сомасына сатылуы мүмкін екенін көрсетеді. (Сатып алушы төлеуге келісетін ең жоғары баға және сонымен бірге сатушы келісетін ең төменгі баға) [7, 240 б].

Бүкіл бағалау қызметінің және бизнесті бағалаудың мәні Қазақстан экономикасы үшін асыра бағалау қиын, өйткені бизнес серпінді құбылыс ретінде, қазақстандық экономикалық жүйе жағдайында бүгінгі күні жағдайдың жақсаруын сипаттай отырып, жылдам қарқынмен дамып келеді, ал даму үшін оған тұрақты жаңартылып отыратын құндық ақпарат талап етіледі, ол тек кәсіби бағалау жолымен ғана айқындалуы мүмкін.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

1. *Аллавердян А.* Ұлттық бағалау қызметінің ерекшеліктері.// Бухгалтерия және банктер, 2014. N 5. 16– 9 бб.
2. *Варламов А.А.* Жылжымайтын мүлік объектілерін бағалау / А.А. Варламов, А.И. Комаров. М.: Форум, 2015. 288 б.
3. *Елисеев В.* Статистика және қазіргі бағалау қызметі.// Транзиттік экономика. 2014. №3. 75-76 бб.
4. *Касьяненко Т.Г., Бакалова К. А., Сергеева Д.П.* Ресейде және шетелде бағалау қызметінің даму деңгейін салыстырмалы зерттеу // Ресейлік кәсіпкерлік. 2016. 17 Том. № 5. 645-660 бб.
5. ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЗАҢЫ. Республикасындағы бағалау қызметі туралы Қазақстан (01.06.2018 ж. жағдай бойынша өзгерістерімен).
6. *Постюшков А.В.* Бағалау менеджмент; ФАИР-ПРЕСС , 2013. 272 б.
7. *Риполь-Сарагоси Ф.Б.* бағалау қызметінің негіздері: Оқу құралы. М,: "ПРИОР баспасы", 2001. - 240 б.

М.И. Исломов, илмий раҳбар Ж.Х. Атаниязов
Ўзбекистон Республикаси банк-молия академияси,
Тошкент, Ўзбекистон
muhsinbek.islomov@mail.ru

УМУМТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА МОЛИЯЛАШТИРИШ САМАРАДОРЛИГИНИ БАҲОЛАШ

Аннотация. Ушбу мақолада умумтаълим муассасаларида мавжуд муаммоларни илмий-назарий, илмий-услугий ва илмий-амалий вазифаларни тўғри ва оқилона ечиш учун таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилган.

Калит сўзлар: Олий таълим, жамият, бошқариш тизими, меҳнат унумдорлиги, номоддий ишлаб чиқариш.

Маълумки, таълим ҳар бир жамиятнинг ажралмас таркибий қисми, маданиятни ривожлантиришнинг юксак кўрсаткичи ҳисобланади. Ижтимоий тажрибанинг боғловчи